ISSN 3060-5091 (Online)
Farg‘ona metodika maktabi – Ферганская методическая школа – Fergana methodical school
2026-yil 6-son.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24159660

Muammoli vaziyatlar asosida oliy ta’lim talabalarining kreativ fikrlashini rivojlantirish

Yo‘ldosheva Dilfuzaxon Alisher qizi –
Farg‘ona davlat universiteti,
“Pedagogika” kafedrasi kata o‘qituvchisi
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5430-1050

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oliy ta’lim talabalarining kreativ fikrlashini rivojlantirishda muammoli vaziyatlardan foydalanishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilinadi. Muammoga asoslangan ta’limga oid ilmiy adabiyotlar asosida muammoni aniqlash, muqobil g‘oyalarni ilgari surish, yechimlarni dalillar bilan baholash va takomillashtirish jarayonlarining pedagogik imkoniyatlari yoritiladi. Talabalarning mustaqil izlanishi va hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishga mo‘ljallangan bosqichli metodik model mazmuni yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *originallik, kreativ fikrlash, muammoli vaziyat, muammoga asoslangan ta’lim, oliy ta’lim, divergent fikrlash, muqobil yechim, hamkorlikda o‘rganish, refleksiya, pedagogik baholash.*

Развитие творческого мышления студентов высшего образования на основе проблемных ситуаций

Аннотация. *В данной статье анализируются теоретические и методологические основы использования проблемных ситуаций в развитии творческого мышления студентов высших учебных заведений. На основе научной литературы по проблемно-ориентированному обучению освещаются педагогические возможности процессов выявления проблемы, выдвижения альтернативных идей, оценки и совершенствования решений с использованием фактических данных. Представлено содержание пошаговой методической модели, разработанной для организации самостоятельной исследовательской и коллективной деятельности студентов.*

Ключевые слова: *оригинальность, творческое мышление, проблемно-ориентированное обучение, высшее образование, дивергентное мышление, альтернативные решения, совместное обучение, рефлексия, педагогическая оценка.*

Developing creative thinking in higher education students based on problematic situations

Annotation. *This article analyzes the theoretical and methodological foundations of*

using problem-based situations to develop the creative thinking of higher education students. Drawing on scholarly literature regarding problem-based learning, the study explores the pedagogical potential of processes such as identifying problems, proposing alternative ideas, and evaluating and refining solutions through evidence-based reasoning. Furthermore, the article outlines a multi-stage methodological model designed to facilitate students' independent inquiry and collaborative activities.

Keywords: *originality, creative thinking, problematic situation, problem-based learning, higher education, divergent thinking, alternative solution, collaborative learning, reflection, pedagogical assessment.*

KIRISH

Oliy ta'limning muhim vazifalaridan biri talabaning o'zlashtirgan bilimlarini yangi va noaniq vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini rivojlantirishdir. Kasbiy faoliyatdagi muammolar ko'pincha bir nechta manfaat, cheklangan resurs va to'liq bo'lmagan axborotni hisobga olishni talab qiladi. Bunday sharoitda tayyor algoritmni takrorlash bilan cheklanadigan yondashuv yetarli bo'lmaydi. Talaba muammoni mustaqil aniqlashi, turli yechimlarni ilgari surishi va ularning amaliy qiymatini asoslay olishi zarur. Kreativ fikrlashni rivojlantirish ushbu vazifa bilan bevosita bog'liq. OECD yondashuvida kreativ fikrlash turli va original g'oyalarni ishlab chiqish, ularni baholash hamda takomillashtirishni qamrab oladi. Bu talqin ijodkorlikni faqat san'at yoki noodatiy tasavvur bilan chegaralamaydi; u ilmiy, ijtimoiy va amaliy muammolarni hal etishga ham tegishlidir. Biroq PISA doirasi 15 yoshli o'quvchilar uchun ishlab chiqilganligi sababli uning baholash vositalarini oliy ta'limga moslashtirmasdan ko'chirish metodik jihatdan to'g'ri bo'lmaydi.

Muammoli vaziyatlardan foydalanish talabalarni aynan shunday fikrlash faoliyatiga jalb etish imkonini beradi. Bunda asosiy masala mashg'ulotga murakkab savol qo'shish emas, balki izlanish, muqobil g'oya yaratish va dalillarga tayangan qaror qabul qilishni izchil tashkil etishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Xorijiy pedagogik tadqiqotlarda muammoga asoslangan ta'lim (*problem-based learning – PBL*) talabalarning bilimlarni mustaqil egallashi, muqobil yechimlarni ishlab chiqishi va o'z qarorlarini asoslashini qo'llab-quvvatlaydigan yondashuv sifatida o'rganiladi. Ushbu yondashuvda muammo o'quv faoliyatini tashkil etishning boshlang'ich nuqtasi bo'lib, talabalar uning yechimini izlash jarayonida yangi bilimlarga ehtiyojini aniqlaydi. C.E.Hmelo-Silver muammoga asoslangan ta'limni o'qituvchi ko'magida amalga oshiriladigan muammo yechish jarayoni sifatida tavsiflaydi. Muallifga ko'ra, talabalar yagona tayyor javobga ega bo'lmagan murakkab muammo ustida hamkorlikda ishlaydi, zarur bilimlarni mustaqil o'zlashtiradi va ularni muammoga tatbiq etadi. O'rganilgan bilimlar hamda qo'llangan strategiyalar yuzasidan refleksiya ushbu jarayonning tarkibiy qismidir. Bu yondashuv oliy ta'limda muammoli vaziyatlarni tashkil etishda mustaqil izlanish, hamkorlik va o'qituvchining yo'naltiruvchi yordamini uyg'unlashtirish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi[2]. Kreativ fikrlashning mazmunini aniqlashtirishda OECD (2023) tomonidan ishlab chiqilgan konseptual yondashuv ham ahamiyatlidir. Unda kreativ fikrlash turli va original g'oyalarni yaratish, ularni baholash hamda takomillashtirish jarayonlari orqali izohlanadi. Ushbu talqindan kelib chiqib, muammoli mashg'ulotlarda talabaning faqat g'oyalar sonini emas, ularning xilma-xilligi, vazifaga muvofiqligi va qayta ishlanishini ham baholash maqsadga muvofiq. Biroq mazkur baholash doirasi maktab yoshidagi o'quvchilar uchun ishlab chiqilganligi sababli uni oliy ta'limda qo'llash fan mazmuni va talabalar tayyorgarligiga moslashtirishni talab qiladi[4].

Oliy ta'limga bevosita tegishli tadqiqotlardan biri S.Lu va hammualliflarning STEAM yo'nalishlarida muammoga asoslangan ta'lim va kreativlikka bag'ishlangan tizimli

sharhidir. Sharhga 15 ta maqola, meta-tahlilga esa 6 ta tadqiqot kiritilgan. Umumlashtirilgan natijalar muammoga asoslangan ta'lim foydasiga ijobiy farqni ko'rsatgan. Biroq tadqiqotlar o'rtasidagi yuqori farqlanish, kreativlikni o'lchash vositalarining turlicha ekanligi va metodologik cheklovlar natijalarni ehtiyotkorlik bilan talqin qilishni talab etadi[3]. A.Azimov muammoli o'qitishni oliy maktabda qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim metodlari doirasida ko'rib chiqadi. S.X.Sharipova esa ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishda pedagog tomonidan yaratiladigan muammoli vaziyatlar, talabalar mustaqil faoliyati va ijodiy qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratadi[7]. G.Tursunova texnik oliy ta'limda keys va muammoli vaziyat metodlarining tashkiliy bosqichlarini yoritadi[5]. H.Amonova, L.N.Niyazov va Ye.L.Nikolayev ushbu yondashuvni biokimyo faniga tatbiq etish masalalarini muhokama qiladi. Mazkur ishlar muammoli vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlarni loyihalash uchun metodik tayanch bo'la oladi[1]. Talabalarning aynan kreativ fikrlashidagi o'zgarishlarni aniqlash uchun esa alohida mezonlar, individual topshiriqlar va boshlang'ich-yakuniy baholashni nazarda tutadigan tadqiqot dizayni zarur. Muammoli vaziyat muammoga asoslangan ta'limning boshlang'ich nuqtasi bo'lishi mumkin. Biroq har qanday vaziyatli savol to'liq muammoga asoslangan ta'limni tashkil etmaydi. Kreativ fikrlash nuqtayi nazaridan bu jarayonda ikkita o'zaro bog'liq yo'nalish muhim. Birinchisi turli imkoniyatlarni izlash, muammoni boshqa nuqtayi nazardan ko'rish va muqobil g'oyalar yaratish. Ikkinchisi g'oyalarni vazifa shartlariga muvofiq tekshirish, tanlash va takomillashtirish. Shuning uchun mashg'ulotda faqat ko'p fikr aytishning o'zi yetarli natija sifatida qabul qilinmasligi kerak[6]. Masalan, talaba noodatiy taklif bildirishi mumkin, biroq u muammoning asosiy sababiga ta'sir qilmasa yoki mavjud sharoitda amalga oshmasa, taklifni qayta ishlash zarur bo'ladi. Aksincha, amaliy jihatdan qulay yechim ham birinchi variant bilan cheklanmasdan, boshqa imkoniyatlar bilan taqqoslanganda takomillashishi mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Har qanday fan yoki guruhda kutiladigan kafolat nazariy tahlil asosida oliy ta'lim mashg'ulotlari uchun quyidagi olti bosqichli model taklif etish mumkin.

Birinchi bosqich - vaziyatni anglash va muammoni aniqlash. Talabalarga kasbiy mazmundagi vaziyat taqdim etiladi. Ular faktlar, taxminlar va noma'lum jihatlarni ajratadi. O'qituvchi muammoni tayyor shaklda aytish o'rniga, "Qaysi holat izoh talab qilmoqda?", "Kim uchun bu muammo hisoblanadi?" kabi savollar beradi.

Ikkinchi bosqich - o'rganish ehtiyojlarini belgilash. Talabalar yechim ishlab chiqish uchun zarur bilim va ma'lumotlarni aniqlaydi. Guruh tadqiqot savollarini tuzib, vazifalarni taqsimlaydi. Izlanish natijasida topilgan axborotning manbasi va ishonchliligi muhokama qilinadi.

Uchinchi bosqich - muqobil g'oyalarni yaratish. Avval har bir talaba mustaqil taklif yozadi, keyin guruhda fikrlar birlashtiriladi. Mustaqil yozish bosqichi barcha ishtirokchilarning fikrini qayd etish uchun tashkil qilinadi. Topshiriqda bir xil g'oyaning turli ifodalaridan ko'ra, mazmunan farqlanuvchi yechimlar ishlab chiqish talab etiladi.

To'rtinchi bosqich - yechimlarni baholash. Guruh takliflarni oldindan belgilangan mezonlar asosida taqqoslaydi. Mezonga muammoga moslik, yangilik, amalga oshirish imkoniyati, zarur resurs va ehtimoliy oqibatlar kiritilishi mumkin. Talabalar tanlagan variantini dalil bilan himoya qiladi.

Beshinchi bosqich yechimni sinash va takomillashtirish. Taklif kichik model, rolli mashq, dars fragmenti yoki loyiha eskizi shaklida sinab ko'riladi. Olingan fikr-mulohazalar asosida qayta ishlanadi. Bunda faqat yakuniy mahsulot emas, kiritilgan o'zgarishlarning sabablari ham qayd etiladi.

Oltinchi bosqich - refleksiya va yangi vaziyatga ko'chirish. Talaba dastlabki qarori bilan yakuniy qarorini taqqoslaydi. "Qaysi dalil fikrimni o'zgartirdi?", "Qaysi taxmin tasdiqlanmadi?", "Bu yondashuvni boshqa vaziyatda qanday qo'llayman?" savollariga javob

beradi. Kreativ fikrlashdagi o'zgarishni baholash uchun boshlang'ich va yakuniy bosqichlarda murakkabligi yaqin, mazmuni esa boshqa bo'lgan topshiriqlar berilishi mumkin. Bir xil vazifani qayta ishlatish natijani eslab qolish bilan bog'liq ta'sirni kuchaytirishi mumkin. Guruh taqdimoti, individual yozma yechim va refleksiv qaydlarni birlashtirish talabaning fikrlash jarayonini kengroq tahlil qilish imkonini beradi. Taklif etilgan modelni amalga oshirishda bir nechta pedagogik shartga e'tibor qaratish lozim. Avvalo, muammo talabaning tayyorgarligiga mos bo'lishi kerak. Haddan tashqari sodda vaziyat izlanishni cheklashi, zarur bilimlar mutlaqo yetishmaydigan vaziyat esa asoslanmagan taxminlar bilan ishlashga olib kelishi mumkin. Shu bois o'qituvchi tushunchalar, manbalar yoki oraliq savollar orqali zarur yordamni rejalashtirishi maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, mashg'ulot tartibi turli fikrlarni bildirishga imkon berishi zarur. Taklifni darhol rad etish o'rniga uning qaysi shartda ishlashi va qanday o'zgartirilishi mumkinligi muhokama qilinadi. Shu bilan birga, ilmiy noto'g'ri mulohazalar dalillar asosida tekshiriladi. Uchinchidan, baholash mezonlari topshiriqdan oldin ochiq bo'lishi kerak. Talaba faqat taqdimotning bezagi yoki nutq ravonligi emas, muammoni anglash, muqobil yechim yaratish va qayta ishlash ham baholanishini bilishi lozim. Model samaradorligini keyingi tadqiqotlarda taqqoslash guruhi, boshlang'ich va yakuniy o'lchovlar hamda kechiktirilgan topshiriq orqali tekshirish mumkin. Bunda kreativ fikrlash, fan bo'yicha bilim va mashg'ulotga qiziqish alohida natijalar sifatida o'lchanishi kerak.

XULOSA

Muammoli vaziyat talabaning kreativ fikrlashini rivojlantirishga xizmat qilishi uchun topshiriqda kamida ikki imkoniyat ko'zda tutilishi maqsadga muvofiq: talaba dastlab muammoni turli sabablar orqali tushuntira olishi va keyin yangi dalil asosida tanlovini o'zgartira olishi kerak. Tahlil qilingan kurslarda bu imkoniyat foydalanuvchi fikri va tengdoshlar muhokamasi orqali yaratilgan. Seminar sharoitida esa dastlabki takliflar, tanlangan variant va tahrir sababini birga yig'ish o'qituvchiga har bir talaba bilan aniq dalil asosida ishlash imkonini beradi. Muammoli vaziyatlar oliy ta'lim talabalarining kreativ fikrlashini rivojlantirish uchun muqobil g'oyalar yaratish, dalillarni tahlil qilish va qarorlarni takomillashtirishga yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etish imkonini beradi. Ularning pedagogik qiymati vaziyatning kasbiy mazmuni, topshiriqning ochiqligi, o'qituvchi ko'magi va baholashning izchilligiga bog'liq. Taklif etilgan model muammoni aniqlash, o'rganish ehtiyojlarini belgilash, g'oyalar yaratish, yechimlarni baholash, sinash va refleksiya bosqichlarini birlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Amonova, H. I., Niyazov, L. N., Nikolayev, Ye. L. Muammoli vaziyatlar usulining biokimyo fanini o'qitishda o'ziga xos xususiyatlari. Science and Society, 62–63.
2. Hmelo-Silver, C. E. Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? Educational Psychology Review, 16, 235–266.
3. Lu, S., Phang, S. M., Judge, S. K., Liu, Y., Fu, K. (2026). Enhancing creativity in STEAM higher education through problem-based learning: A systematic review and meta-analysis. Discover Education, 5, 1075.
4. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. OECD Publishing.
5. Tursunova, G. Texnik oliy ta'limda muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash. Наука и инновации, 2(27), 68–72.
6. Zhan, Z., He, L., Zhong, X. How does problem-solving pedagogy affect creativity? A meta-analysis of empirical studies. Frontiers in Psychology, 15, 1287082.
7. Sharipova, S. X. Oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy-gumanitar fanlarni muammoli ta'lim texnologiyalari asosida o'qitish pedagogik muammo sifatida. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 3(10), 211–218.